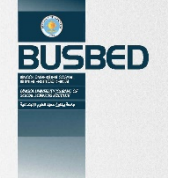

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 12.06.2022
Kabul Tarihi : 19.10.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1129804>

MUHAMMED TÂHİR BİN ÂŞÛR'DA MAKÂSİD VE MASLAHATIN KISIMLARI¹

Yusuf BULUTLU²

ÖZ

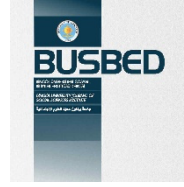
Cüveynî (ö. 478) ve Gazâlî (ö. 505) ile başlayan, Şâtîbî (ö. 790) ile ilerleme kaydeden ve modern dönemde ise İbn Âşûr ile kısmen sınırları çizilmeye çalışılan makâsîd ve maslahat konusu önemli olup çeşitli açılardan tasnif edilmeye çalışılmıştır. Klasik dönemde makâsîd ve maslahat kavramları farklı tasniflere tabi tutulmuş ve bazı tasnifler usulcüler arasında genel kabul görmüştür. Cüveynî maslahatları tasnif ederek bir başlangıç yapmış, ardından öğrencisi Gazâlî maslahatları zaruri, hâci ve tahsîni olmak üzere üç kısma ayırmıştır. Zaruri maslahatları da beş temel maksada bölmüştür. Bu tasnif genel kabul görmüş ve yaygınlık kazanmıştır. Şâtîbî ile yeniden gündeme gelen bu konu farklı bir tasnife daha tutularak aslî ve tabî, mükellefin maksadı, Şâri'in maksadı gibi kısımlara ayrılmıştır. Bu makale Şâtîbî sonrası makâsîd ve maslahatın kısımlara ayrılmasında İbn Âşûr'un nasıl bir tasnife yöneldiği ve bunun arka planı irdelenmeye çalışılmış, İbn Âşûr'un *Makâsîdu's-Şerîati'l-İslamiyye* adlı eseri üzerinden yapmış olduğu taksimler belirlenip açıklanmaya gayret edilmiştir. Neticede Tâhir bin Âşûr'un kendisinden önceki bu tasnifleri de göz önüne alarak makâsîdın taksimatı meselesini yeniden ele aldığı ve maksatları kısımlar ve çeşitler şeklinde iki farklı başlık altında işlediği görülmüştür. Kısımlarını ise kat'î zannî ve küllî cüz'î şeklinde, çeşitlerini ise gerçek ve genel örfî maksatlar adı altında incelediği anlaşılmıştır. O Maslahatları da kendisine ihtiyaç duyulma, ümmeti ilgilendirme ve tespit edilme açısından üç kısma ayırmıştır. İbn Âşûr'un makâsîd ve maslahatı taksim etme mantığının özüne bakıldığında makâsîdî bir ilim dalı ve içtihat yöntemi haline getirme arzusunun yattığı tespit edilmiştir. Nitekim eserinin başında ve birçok yerinde bu konu mükerrer bir şekilde zikredilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn Âşûr, Makâsîd, Maslahat, Makâsîdın Kısımları

¹ Bu makale 2016 yılında İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsüne sunulan M. Tahir bin Âşûr'un "İslam Hukuk Felsefesi (Makâsîdu's-Şerîa) ile İlgili Görüşleri" adlı Yüksek Lisans tezinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

² Öğr. Gör. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, yusufulutlu@uludag.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0810-8879>

Article Type : Research Article
Date Received : 12.06.2022
Date Accepted : 19.10.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1129804>

SECTIONS OF MAQASID AND MASLAHAT IN MUHAMMAD TAHİR BİN ASHUR

Yusuf BULUTLU¹

ABSTRACT

The subject of maqasid and maslahat, which started with Juveynî (d. 478) and Ghazali (d. 505), progressed with Shatibi (d. 790), and whose borders were tried to be drawn partially with Ibn Âşûr in the modern period, is important and has been tried to be classified from various angles. In the classical period, the concepts of maqasid and maslahat were subjected to different classifications and some classifications were generally accepted among the scholars. Juwayni made a beginning by classifying the interests, and then his student Ghazali divided the interests into three parts as essential, haji and tahsini. He also divided the essential interests into five basic purposes. This classification has become generally accepted and widespread. This issue, which has come to the fore again with Şâtibi, has been divided into parts such as primary and natural, the taxpayer's purpose, and the Şârî's purpose, by keeping it in a different classification. In this article, it has been tried to examine what kind of classification Ibn Âşûr has tended in the division of maqâsid and maslahah after Shatibi and its background, and tried to determine and explain the divisions that Ibn Âşûr made over his work called Makâsîdu's-Şerîati'l-İslamiyye. As a result, it has been seen that Tahir bin Âşûr reconsidered the issue of division of the maqasid, taking into account these classifications before him, and he worked on his purposes under two different headings as parts and varieties. It has been understood that he examined the parts of it in the form of kat'î zannî and kulli juz'i, and its varieties under the name of real and general customary purposes. He also divided the Maslahats into three parts in terms of needing him, concerning the ummah and being determined. When we look at the essence of Ibn Âşûr's logic of dividing maqâsid and maslahah, it has been determined that there is his desire to make kâsîd a branch of science and a method of ijtihad. As a matter of fact, this subject has been repeatedly mentioned at the beginning of his work and in many places.

Keywords: Mohammad b. Ashur, Parts of Maslahah, Purpose, Benefit, Parts of Maqâsid in Ibn Ashur

¹ Prelector, Bursa Uludağ University, Faculty of Theology, yusufbulutlu@uludag.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0810-8879>

Giriş

Modern dönemdeki gelişmeler doğal olarak maksat ve maslahat kavramlarını yeniden gündeme getirmiştir. Bu iki kavram modern dönemdeki farklı fikhî arayışlardan etkilenmiş ve kendilerine yeni anlamlar yüklenmiştir. Makâsîd ve maslahatın modern dönemde revaç bulmasıyla bu alana ilgi artmıştır. Bu ilginin bir sonucu olarak da Osmanlı döneminin sonlarında bu tarz çalışmalar risaleler şeklinde başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde ise ilk eserler kaleme alınmıştır. Modern dönemde kaleme alınan ve bu alandaki çalışmaların da ilki kabul edilebilen çalışma, Tâhir bin Âşûr'un *Makâsîdu's-Şerîati'l-İslamiyye* adlı eseridir. Bu eser amaç-gaye tartışmalarına değinmiş ve bu kavramları müstakil ele alarak bir ilki başlatmıştır.

İbn Âşûr makâsîda yüklemiş olduğu özel misyon nedeniyle onu usule alternatif bir ilim yapma gayretine girmiştir. Kitabının başında usul ilmine yönelik eleştirilerini sıraladıktan sonra bu ilmin kat'î olup olmadığına yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Kitabının ilerleyen sayfalarında usul ilminin zannî olduğuna yönelik eleştirilerinden sonra makâsîda kat'î bir sübutiyet yüklemek istemiştir. Bunun içinde makâsîdı tasnife tutarken bu yönü de göz önüne almıştır. Böylece kendince usul ilminin zanni bir ilim olduğunu makâsîdın ise kat'î olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. (İbn Âşûr, 2011, s.127)

İbn Âşûr usul ilminin zannî olduğunu kendince ortaya koyduktan sonra makâsîdı ortaya koymak üzere şunları söylemiştir. “Bir hukukçu hukuki gayeyi ortaya koyarken, uzun süre inceleme yapmalı ve araştırmasını derinleştirmelidir. Bu konuda kolaylıktan ve acelecilikten sakınmalıdır. Çünkü küllî veya cüz'î bir hukuki gayenin belirlenmesi birçok delili ve hükmü doğuracak bir olaydır. Burada yapılacak bir hata büyük bir tehlikeye sebep olabilir. Araştırmacı hukuki gayeleri, çıkarmak istediği Şâr'î'nin hükümlerini istikra (tümevarım) yoluyla incelemelidir. Böylece makâsîdın ortaya konulmasında daha doğru tespitler yapılabilir.” (İbn Âşûr, 2011: 177)

İbn Âşûr'un makâsîdı ve maslahatı tasnif ve taksimine geçmeden önce makalemize giriş mahiyetinde makâsîdın tanımı ve tarihi sürecini değerlendirmemiz ve bu alanda yapılan çalışmalara değinmemiz konuyu anlamaya ve doğru değerlendirmeye yardımcı olacaktır.

A. Makâsîd Kavramı ve Tarihi Gelişimi

Makâsîdu's-Şerî'a: iki kelimeden oluşan birleşik bir terim olup “makâsîd” ve “şerîa” kelimelerinden oluşur. Makâsîd “maksîd” kelimesinin çoğulundan alınmıştır. Sözlükte gaye, niyet, hedef ve sebep anlamlarında kullanılmıştır. (İbn Manzur, ty. “ksd” md.; Zebîdî, , 1994, “ksd” md.) Bu manalardan yola çıkarak makâsîdu's-şerî'a terimini şöyle tanımlayabiliriz. Makâsîd, norm ve kanunların ruhunu oluşturan bir ilimdir. Diğer bir ifadeyle kanun koyucunun kanunları koyarken gözetmiş olduğu ilkeler, gayeler, maksat ve hedeflerdir.

Makâsîda büyük katkısı olan Şatîbi çok defa bu kavramı kullandığı halde tanım yapmamış veya yapma gereği duymamıştır. (eş-Şatîbi, 1997, s. 2/17) İbn Âşûr ise makâsîd kavramını ele alırken genel ve özel makâsîd olmak üzere ikiye ayırmıştır. Ona göre makâsîd, hukuk normlarının genelinde veya çoğunda kanun koyucu tarafından göz önüne alınmış olan vasıf ve hikmetlerdir. (İbn Âşûr, 2011, s. 191)

Makâsîdu's-Şerî'a kavramı Türkçemize “İslam hukuk felsefesi” şeklinde aktarılmış ve zamanla bu kullanım yaygınlık kazanmıştır. İslam hukuk felsefesi şeklindeki kullanıma ise şu şekilde itiraz edilmiştir: “İslam hukuku alanında hukukta amaç sorununu konu edinen Makâsîdu's-Şerîa türü çalışmaların tamamına yakını, mevcut normlar (şer'î ameli hükümler) bütününden hareketle, onlar aracılığı ile gözetilen amaçların tespit ve tasnifine adanmıştır. Sözü edilen çalışmaların, benimsenen yöntem nedeniyle, yaygın kullanımın aksine, kanımızca birer hukuk felsefesi incelemesi olarak nitelenmesi yerinde görülmemektedir. Zira bu çalışmalarda olması gereken amaçlar araştırılmamakta, tümüyle mevcut normlar çerçevesinde kalınarak, onlar yoluyla gözetilen maslahatların tespit ve tasnifi konu edinilmektedir. Hukuk felsefesinde takip edilen yöntemin aksine, (Bkz Işıқтаç, 2006) olması gereken amaçlardan hukuka değil, olan hukuktan amaçlara gidilmektedir.” (Türçan, 2009, s. 10-11) Bu eleştiri makâsîdın modern hukuktaki hukuk felsefesi olduğu iddiasına yöneliktir. Bu tespit önemli olup yapılan eleştiri tarafımızca da isabetli bulunmuştur. Zira bu iki farklı disiplinin birbirinin benzeri olduğu iddiası, çeşitli iltibasların doğmasına yol açmaktadır.

1. Klasik Dönem

Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefatının ardından Müslümanların dinî problemlerine çözüm üretecek yegâne muhatap Hz. Peygamber'in varisleri olan âlimlerdir. Sahâbe döneminden başlayarak mezheplerin teşekkül dönemine kadar âlimler, çeşitli metodolojik yöntemlerle din menşeli problemleri çözmeye çalışmışlardır. Bu yöntemlerin başında ise kıyas ve illet nazariyesi gelmektedir. Bu yöntemleri kullanarak benzer problemleri birbirine kıyas ederek ümmetin sorunlarını çözmeye çalışmışlardır.

Metodolojinin önemli konuları olarak ortaya konulan kıyas ve illet bahisleri, âlimlerin makâsîda doğru atmış olduğu ilk adım kabul edilebilir. Çünkü kıyasın en önemli rüknü illettir. Fakih illet vasıtasıyla bir hükmün hangi gayeyle konulduğunu, hikmetini ve sebeplerini çeşitli ilmi yöntemlerle belirlemeye çalışır. Yine, hüküm ta'îl

edilirken elde edilen illetin hükümle arasındaki münâsebeti göz önünde bulundurulur. İşte, klasik usul eserlerinde geçen illetteki münâsebe bahsi makâsıdın ilk teşekkül evresidir. (Yaran, 28 (23 Ocak 2014), s. 93-123). Zira münâsebe, bir maslahatın sağlanmasını veya bir mefsedetin izale edilmesini sağlayan vasıf ile hüküm arasındaki uygunluktur. Bu açıdan makâsıd anlayışı klasik dönemden itibaren varlığını geliştirdiğini söyleyebiliriz. Klasik usuldeki bu sınırlı kullanım zamanla Cüveynî (ö. 478), Gazâlî (ö. 505), İzz bin Abdüsselam (ö. 578), Şâtübî (ö. 790) ve emsali âlimlerin katkılarıyla gelişmeye devam etmiştir.

İslam hukuk tarihinde makâsıd lafzını ilk lügat manasında Hâkim et-Tirmizi (ö.285) *es-Salâtu ve makâsıduhâ* (Bkz. Hâkim et-Tirmizî, 2004) adlı eserinde namazın gayeleri ve hikmetleri, anlamında kullandığı bilinmektedir. İstilahî ilk kullanımı ise Kaffâl eş-Şâşî'ye (ö.365) aittir. Şâşî, *Mehâsinu's-Şerîa* adlı eserinde makâsıd ve maslahat lafızlarına değinmiş, (Kaffal eş-Şâşî, 2007, s.18-41) fakat yeterli bir açıklama yapmamıştır. Şâşî'den sonra makâsıd lafzını günümüzdeki terim manasında belirgin bir şekilde ilk kez Cüveynî kullanmıştır. Cüveynî, *el-Burhan* adlı eserinde şeriatın gayelerini vurgulamış, hükümlerin belli gayelere binaen koyulduğunu, bunu idrak etmeyenlerin basiret ve dirayetten uzak olduğunu söylemiştir. O, bu gayeleri tespit ederken mansûs ve gayri mansûs olarak ele alıp mansûs olanları karinelerine bakarak, gayri mansûs olanları ise tümevarımla tespit ederek maslahatı, gerekliliğine göre ilk defa beş başlık altında o toplamıştır. (Cüveynî, 1400, s. 295)

Öğrencisi Gazâlî ise hocasının beşli taksimatını zarûriyyât, hâciyyât ve tahsiniyyât şeklinde üç başlık altında incelenmiştir. (Yılmaz, 2010, s. 14.) Gazâlî maslahatı, faydaların celbi zararların def'i olarak açıklamış, maslahatın dünya ve ahireti kapsadığını, bir şeyin maslahattan sayılabilmesi için küllî beş maksadı muhafaza etmesi gerektiğini, bu beş küllî maksadı muhafaza eden her şeyi maslahat, bunları izale eden her şeyi ise mefsedet kapsamında olduğunu ifade etmiştir. (el-Gazâlî, 1993, s. 174) Ayrıca Gazâlî, *Şifâ'ul-ğalil* adlı eseriyle de ta'lîl konusuna önemli katkı sağlamıştır. Kaffal'dan Gazâlî'ye kadar olan bu süreç makâsıdın oluşum dönemi olarak adlandırılabilir.

Klasik dönemde makâsıdın gelişim dönemi ise İzz bin Abdüsselam'ın *Kavaidu'l-Ahkâm (el-Kübrâ) fi Istilahî Masalihi'l-Enâm* (İbn Abdüsselam, 2010, s. 1/35) adlı eseriyle başlamıştır. O, bu eseriyle maslahat teorisini müstakil bir eserde ele alan ilk âlim olma sıfatını kazanmıştır. Kendisi bu eserin özeti mahiyetinde *Kavaidu's-Suğra, el-Fevaid fi Muhtasari'l-Makâsıd* adlı bir eser daha kaleme almıştır. Ancak bu eser diğerinin özeti olup farklı bir şey ortaya koyamamıştır. (Bkz. İbn Abdüsselam, s. 1996)

İzz bin Abdüsselam, mezkûr eserlerinde ibadet ve muamelat ahkâmına uymanın faydalarını, muhalefet etmenin zararlarını, emir ve yasaklar çatıştığında fayda ve zararın hangisini tercih etmek gerektiğini açıklamıştır. O, Şeriatın tamamının nasihat ve maslahat olduğunu, "Ey iman edenler..., Ey insanlar..." şeklinde başlayan her bir ayetin, ya hayrı teşvik ettiğini veyahut şerden kaçınılmasını nasihat ettiğini belirtmiştir. (İbn Abdüsselam, 1991, s. 1/11)

İzz bin Abdüsselam'dan sonra makâsıdı ele alan ve bu ilmin temelini koymaya çalışan, bu ilme önemli ivme kazandıran hiç şüphesiz *Muvâfakât* adlı eseriyle Şâtübî olmuştur. O, kitabını beş bölüme ayırmış ikinci bölümünde makâsıda yer vermiştir. (Bkz. Şâtübî, s. 1997) Eserinde ahkâm-ı şer'iyyenin lafızları kadar gayelerinin de göz önünde bulundurulması gerektiğini, içtihat ehlinin dinin gayelerine vâkıf olmasının isabetli hüküm verebilmek için vacip olduğunu belirtmiştir. Şâtübî'nin bu eseri modern döneme kadar pek yaygınlık kazanamamıştır. Modern dönemde ise İslam âleminin geri kalmışlığı, Müslümanların içtihat arayışları vb. sebeplerle eser, Muhammed Abdüh'un da teşvikiyle yaygınlık kazanmıştır. Kitap Abdullah Dırız'ın (ö. 1958) tahkikiyle yayınlanmasının ardından geniş kabul görmüş ve makâsıd ilminin birincil kaynağı haline gelmiştir. (Şâtübî, 1997, s. 2/111.)

Şâtübî'den sonra makâsıdla ilgili çalışmalarda istenilen düzeyde bir gelişme olmamıştır. Bunun tek istisnası *Hüccetullahi'l-Bâliğa* adlı eseri kaleme alan modern döneme yakın Hint ulemasından Şah Veliyullah Dehlevi'dir (ö. 1176). Dihlevi, şeriatın hüküm koymadaki hikmetlerini açıklamak için bu eseri kaleme almıştır. O, "esraru's-şerî'a" olarak adlandırdığı bu ilmin, ilimlerin en yücesi olduğunu ve içtihadın da şeriat hükümlerinin gayelerini doğru anlamakla gerçekleşeceğini savunmuştur.

Makâsıdın temel ilkesi olan celb-i menfaat ve def-i mefsedet, Dehlevi'nin makâsıd anlayışında önemli bir yer tutar. Sahabelerin, tabiîn ve müçtehitlerin hükümleri maslahatla ta'lîl ettiklerini ve fukahâ arasındaki ihtilafların giderilmesinde maslahat mefhumunun büyük öneme sahip olduğunu ifade eder. (Dehlevi, 1990, s. 1/3-38) Dehlevi şeriatın hikmet ve gayesini; iyilik ve kötülük anlayışı ve şer'i siyaset anlayışı olmak üzere ikiye ayırarak bu iki ilkenin makâsıdın temelini oluşturduğunu belirtmiştir. (Şimşek, 2002, s. 7-8)

2. Modern Dönem

Modern dönemden kastımız sanayi devrimi sonrasıdır. Çünkü Batı'daki gelişmelerin İslam dünyasına yansımaları sanayi devrimi sonrası daha da hissedilir hale gelmiştir. İslam dünyasındaki duraklama yerini gerilemeye bırakmış, Batı'nın sanayileşme hamlesiyle de bu gerileme İslam dünyasınca benimsenmiştir.

Batı'daki bu ilerleme İslam âlemince takip ve tahlil edilmeye, sebepleri araştırılmaya başlanmıştır. Avrupa'daki Protestanlık akımı, Kilise'nin yönetim ve içtimai hayattan el çektilmesi; İslam âlemindeki din menşeli tartışmaları etkilemiştir. Bu tartışmalar özellikle fıkıh ve usulü üzerinde yapılmaya başlanmış, Fransızların 1798'deki Mısır'ın işgal hareketıyla da giderek artmıştır.

Bu dönemde Mısırlı âlim Muhammed Abduh (ö. 1905) Şâtıbî'nin Muvâfakât adlı eserini fark etmiş, İslam dünyasına yeni bir ilmî katkı sunacağına inandığı bu kitabı şiddetle tavsiye etmiştir. Abduh, İstanbul Şeyhülislâmlık makamına gönderdiği layihada da yükseköğretim düzeyinde fıkıh usulü eseri olarak *Muvâfakât*'ın okutulmasını önermiştir (Rıza, 1931, s. 2/505-519). Bu tarihten sonra makâsıdla ilgili araştırmalar giderek artmış, Muhammed Emin Trablusi, İbn Âşûr ve Allâl el-Fâsi (ö. 1974) gibi âlimlerin de bu alana katkılarıyla makâsîd ilmi önemli yol kat etmiştir.

Modern dönem makâsîd eserlerinden ilki Muhammed Emin Trablusi tarafından kaleme alınan *el-A'mal ve'l-Masâlih*'dir. Bu eser h. 1326 yılında basılmıştır. Fakat eser daha sonra basımı yapılmadığından modern dönemde ilk olmasına rağmen gerektiği şekilde istifade edilememiştir. Bu tarihlerde kaleme alınan ikinci önemli eser M. Tahir bin Âşûr'un *Makâsıdu's-Şerî'a* adlı eseridir. Eser bu dönemde hızla yaygınlık kazanarak şöhret bulmuştur. İbn Âşûr eserinde konuya müttekâmil bir bakış açısıyla yaklaşmış, makâsıdı müstakil bir ilim olarak ele almaya çalışmıştır (Bulutlu, 2016, s. 25).

Tâhir bin Âşûr, makâsıdı ele almadan önce usul ilmine birtakım eleştirilerde bulunmuştur. Eleştirilerinin başında, usul ilminin şeriatın gayelerini bilme konusunda bir fayda sağlamadığı, usul ilminin sadece hükümlerin istinbatı için gerekli olan lafız, teâruz ve tercih konularını ve istinbat yöntemlerini gösteren bir disiplin olduğu gibi konular gelmektedir. O, usule bu eleştirileri yaparken makâsıdı dinî hükümlerin koyulmasındaki asıl gayeleri, hikmetleri, konu edinen bir disiplin ve fakihin ihtiyaç duyduğu en önemli ilim olduğunu kabul eder. Bir diğer önemli eleştirisi ise usul ilminin kat'î kabul edilmesine yöneliktir. O, usul ilmine kat'îlik atfeden Şâtıbî'yi eleştirir ve asıl kat'î olanın makâsîd olduğu, makâsîd sayesinde karışıklık ve ihtilafın azalacağı iddiasındadır. Yine O, bu gayelerin kat'î gayeler olduğunu savunarak makâsıdın bir ilim olması yönünde de çaba gösterir (İbn Âşûr, 2011, s. 122).

İbn Âşûr makâsîd konusunda Şâtıbî ve İzz bin Abdüsselam gibi klasik makâsîd ulemasından etkilenmiş, makâsıdın ta'lîli, kısımları ve maslahat gibi birçok konuda onlardan nakilde bulunmuştur. Hürriyet, adalet ve eşitlik söylemlerini makâsıdın temel ilke ve gayelerinden sayması da onun klasik etkileşimin yanında modern dönem söylemlerinden de etkilendiğini göstermektedir (İbn Âşûr, 2011, s. 255).

İbn Âşûr ile muasır olan Allâl el-Fâsi de bu alana *Makâsıdu's-Şerîa ve Mekarimuhâ* adlı eserle önemli katkı sağlayanlardandır. Fâsi eserini makâsîd alanında bir boşluğu doldurması için kaleme aldığı, Şâtıbî'den beri konuyla ilgili eserlerin Şâtıbî'den farklı bir şey getirmediğini veyahut makâsîd adı altında cüz'î hükümlerin tahliline gidildiğini belirtir (el-Fâsi, 1993, 5).

Allâl el-Fâsi eserinin girişinde din ve hukuk ilişkisi, diğer medeniyetlerde hukukun gayeleri, Yunan, Roma ve Anglosakson hukukunda adalet anlayışı gibi konuları uzun uzadıya ele almıştır. Sonraki bölümlerde ise küllî kaideleri, makâsîd yönünden incelemiş ve modern dönem makâsîd şüphelerine cevap vermiştir. Fâsi daha sonra İslam'da siyaset ve devlet meselelerini gâi yorumla ele almıştır (el-Fâsi, 1993, s. 6).

Fâsi kendinden önceki Karâfî (ö. 684) İzz bin Abdüsselam ve Şâtıbî, gibi makâsıdın önde gelen isimlerinden istifade etmiş, muasır İbn Âşûr'dan da etkilenmiştir. Fıtrat bahsi ve hukukun genel gayeleri bölümünde kullandığı deliller de buna örnektir (el-Fâsi, 1993, s. 179).

Bu çalışmalar dışında yakın tarihte makâsıdla ilgili kitap, tez ve makale gibi akademik çalışmalar giderek artmıştır. Bu çalışmalar önceki eserlerin ya tahlili üzerine yapılan çalışmalar veyahut müstakil ele alınan eserlerdir. Makâsıdı konu edinen eserlerin tahliline yönelik çalışmalardan ilki Pakistanlı akademisyen M. Halit Mesud'un Kanada'da 1973 yılında sunmuş olduğu Şâtıbî'de *İslam Hukuk Felsefesi* adlı doktora çalışmasıdır. Bu tez Şâtıbî'nin İslam hukuk felsefesi ile ilgili görüşlerini değerlendiren ilk çalışma olup Türkçe'ye de aktarılmıştır (Bkz. Mesud, 1997).

Şâtıbî üzerine ikinci önemli çalışma ise Faslı hukukçu Ahmed Reysûnî'nin 1995 yılında *Nazarîyetü'l-Makâsîd inde's-Şâtıbî* adlı doktora tezidir (Bkz. Reysûnî, 1994). Şâtıbî'nin makâsıdla ilgili kavramları üzerine ilk ve en önemli çalışma ise Ferid Ensârî'nin *Mustalahâtu's-Şâtıbî* adlı eseridir. Bu eser gerçekten Şâtıbî'nin istilahları üzerine kaleme alınmış en ciddi akademik eserdir. (Bkz. Ferid Ensârî, 2010). İbn Âşûr'un makâsıdı üzerine yapılan ilk çalışma ise İsmail el-Hasenî'nin *Nazarîyetü'l-Makâsîd inde Tahir bin Âşûr* adlı eseridir (Bkz. el-Hasenî, 1995).

Makâsîd alanında yakın dönemde kaleme alınan müstakil eserlerden ilki M. Mustafa Şelebi'nin (ö. 1997) *Ta'lîlü'l-Ahkâm* adlı eseridir (Bkz. Şelebî, 1981). Şelebi girişte ta'lîli lügat ve terim olarak tanımlamış, daha sonra tarihsel süreçlerini, ardından her dönemde ta'lîle nasıl bakıldığını incelemiştir. Bu dönemde kaleme alınan

ikinci önemli eser ise M. Said Ramazan el-Bûti'nin (ö. 2013) *Davabitu'l-Maslaha* adlı eseridir. Bu eserde Bûti, maslahatın sınırı, ne zaman hangi maslahatın öne alınacağı, maslahatın neye göre belirleneceği gibi konuları ele almıştır. Bu çalışmalar dışında Yusuf Âlim'in *el-Makâsıdu'l-Âmme* adlı eseri de bu alana katkı sağlayan eserlerdendir (Yusuf, 1994).

Bu araştırmalar dışında günümüzde bazı önemli eserler verilmiştir. Bu eserlerin başında Mısır Kahire'deki Furkan Araştırma Merkezinin Muhammed Kemaleddin İmam editörlüğünde yayınlanan on bir ciltlik *Delilu'l-İrşâd ila'l-Makâsıd* adlı eserdir (Bkz. Kemaleddin İmam, 2011). Eser geçmişten günümüze makâsıd alanında yazılmış eser, makale ve bildirileri bir araya toplamış, her bir eser ve makale detaylı bir tanıtım ve incelemeye tâbi tutulmuştur. Bu eseri makâsıd rehber kitabı adı altında yayınlamışlardır. Eser bir komisyon tarafından ciddi bir emek sonucunda kalem alınmıştır. Eserin önemi ise makâsıd araştırmacısına bu kaynakların nerede nasıl basıldığı, hangi nüshaların muteber olduğu, içeriğinin nelerden oluştuğu hakkında detaylı bilgi vermesidir.

Nureddin el-Hâdimî tarafından kaleme alınan *İçtihadu'l-Makâsıd* adlı eseri de günümüz araştırmalarında önemli bir yere sahiptir (Bkz. el-Hâdimî, 1998). Eser iki cilt şeklinde basılmış, birinci cildinde makâsıdın tanımı tarihi gelişimi, bazı ilkeleri ve alanları hakkında olup ikinci cildinde makâsıdla ilgili terimler, tartışmalar ve ilgili deliller ele alınmıştır. Bu eserle paralel konuları daha detaylı bir şekilde ele alan Muhammed Saad bin Ahmed el-Yûbî'nin *Makâsıdu's-Ser'i'ti'l-İslamiyye ve Alâkatuha bi Edilleti's-Ser'iyye* adlı eseri de bu alandaki önemli eserlerdendir. Yûbî eserinde makâsıdın birçok konusunu detaylı bir şekilde objektif bakış açısıyla ele almıştır. Makâsıdın tarihi gelişimi, kavramları, başka delillerle ilişkisi ve alanları hakkında yeterli genişlikte bilgi vermektedir. (Bkz. Muhammed Yûbî, 1998).

Mâkasıd içtihadının içtihat boyutunu esas alarak bu içtihadı belli bir düzlemde inceleyen ve eserine ciddi emek harcayan Abdulkadir bin Hırzallah'ın *Davâbitu İ'tibari'l-Makâsıd fî Mecâli'l-İctihad ve Eseruha'l-Fikhî* adlı eseri de zikredilmeye değer (Bkz. Hırzullah, 2007). Eser makâsıdın zaptını yapma amacıyla ele alınmışsa da asıl amacından ziyade makâsıdın kendisini işlemiş sistematik bir zapt yapamamış ve konuları mecrasından çıkaracak düzeyde uzatmıştır. Bu eserler dışında ismini saymadığımız birçok araştırma eseri ve makalesi bulunmaktadır. Bunların çokluğu sebebiyle burada sadece çok bilinen ve önde gelen kaynak ve araştırmaları zikrettik. Makâsıd alanındaki çalışmalarını değerlendirip literatür bilgisini aktardıktan sonra asıl konumuz olan makâsıd ve maslahatın kısımlarına geçelim.

B. Makâsıdın Kısımları

1. Sübutiyet Yönünden Maksatlar

a. Kat 'î Maksatlar

İbn Âşûr maksatları tespit edilebilme durumuna göre kat'î ve zannî olmak üzere iki kısma ayırmıştır. O kat'î maksatları mecaz ve mübalağa ihtimallerini ortadan kaldıracak sayıda sıkça tekrar eden Kur'an naslarından ortaya çıkarılan prensipler olarak görür. (İbn Âşûr, 2011, s. 180) Ortaya konulan bu prensipler şeriatın küllî gayelerini oluşturur. Bu küllî gayeler kat'î delillerden çıkarıldığından ihtilaf durumunda bu kaidelere uyum ve imal için başvurulur.

Örneğin, Şâri'nin maksatlarından biri olan teysir-kolaylaştırma gayesini tespit etmeye çalışalım. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır. *يريد الله بكم اليسر ولا يريد بكم العسر / Allah size kolaylık sağlamak ister, zorluk istemez.*" (el-Bakara, 2/185) Allah'ın c.c "kolaylık ister" lafzının hemen akabinde "zorluk istemez" sözcüğünü getirerek kolaylık ister ifadesini vurgulamıştır. Bu vurgudan sonra ayeti kerimenin delaleti kat'î dereceye yaklaşmıştır. *ما خرج من الدين في عليكم جعل* "Din konusunda size hiçbir zorluk yüklememiştir," (el-Hacc, 22/78) ayeti ve Peygamber'in (s.a.v) şu hadisleri de bu gayeyi özellikle vurgulamıştır. "Haniflik (hoşgörülülük) üzere gönderildim," "Bu din kolaylıktır, zorluk değildir." (Buhari, 1999, İman, 29, no: 39; Nesai, 1964: İman, 28, no: 5034; Ahmed, 1985, 5/69) Yine, Muâz bin Cebel ve Ebu Musa el-Eşâri'yi Yemen'e davet amacıyla gönderirken ifade ettiği, kolaylaştırın, zorlaştırmayın." (Buhari, 1999, Edep, 80; Müslim, 2001: Cihat, 5) gibi hadisler de bu ayetlerle birlikte değerlendirildiğinde bu maksadın kat'î olduğu anlaşılmaktadır. İşte bu şekildeki bir tümevarımla İslam hukuku maksatlarından birinin 'kolaylaştırma' olduğunu tespit ederiz. Zira bu konudaki delillerin tamamına yakını sıkça tekrar eden küllî ilkeler olup hepsinin kanun koyucuya nispeti kesindir. (İbn Âşûr, 2011, s. 181)

b. Zannî Maksatlar

İbn Âşûr haber-i vahidi zannî kabul ettiği için makâsıdı belirleme yöntemlerinden saymamıştır. O Kur'an veya hadis naslarının tikel olaylarla ilgili olması ve tümel meselelerin kapsamına girmemesini zannîlik olarak kabul eder. Bu türe örnek olarak Şâtûbi'den naklettiği şu örneği verir: Peygamberin (s.a.v) *لا ضرر ولا ضرار* "Zarar vermek ve zarara karşılık zarar vermek yoktur," (Malik, 1992, Kada, 26; İbn Mace, 1984, Ahkâm, 17) hadisi tümeldir. Zira zarar ve zarara karşılık olarak zarar vermenin yasak olması hukukun hem tikel olaylarında hem de tümel kaidelerinde yaygın bir şekilde yer almaktadır. Nitekim Yüce Allah c.c şöyle buyurmaktadır: *وَلَا تُسْكُوهُنَّ*

ضَرَارًا لِّتَعْتَدُوا “Onları, haklarına tecavüz ederek zarar verecek şekilde tutmayın.” (el-Bakara, 2/231) Zannî maksatlar, tikel meseleleri içeren ve o meseleler üzerinden ortaya konan maksatlar olduğundan hırsızlığın, zinanın ve faizin haram kılınması bu maksatlara örnekler verilebilir. Hiç şüphesiz bu İslam hukukunun hedeflediği genel bir gayedir. Ancak yukarıdaki hadis genel gaye ifade etmekle birlikte rivayet olunan hadis zannî olduğundan kat’î gaye seviyesine ulaşamamıştır.

Ona göre Şatibi’nin serdettiği deliller, her ne kadar sayıca çok olsa da bunlar tikel delillerdir. Bu meseledeki küllî delil Hz. Peygamber’in (s.a.v) “Zarar vermek ve zarara karşılık zarar vermek yoktur” hadisi şerifidir. Bu ise kesinlik ifade etmeyen haber-i vahit olduğundan zannî hükmündedir. (İbn Âşûr, 2011, s. 182)

İbn Âşûr İslam hukukunun maksatlarını belirleme konusunda ifade ettiği üzere haber-i vahidin kat’î maksatların tespitinde delil olabileceğini fakat kat’î dereceye ulaşamayacağını söylemişti. İbn Âşûr’un bu bakış açısı birçok genel maksadın belirlenmesinde zorluk çıkaracaktır. Zira kat’î olması gereken maksatlar zannî maksat seviyesine düşecektir. Bu da İbn Âşûr’un varmak istediği asıl amaç olan makâsîdın kat’îliğine hizmet etmeyecektir. Nitekim o kitabında makasîd ihtilafı bitirecek ve herkesin başvuracağı kesin bir ilim olarak bahsetmişti. (İbn Âşûr, 2013, s. 111)

2. Küllî (Tümel) ve Cüz’î (Tikel) Oluşu Bakımından Maksatlar

a. Küllî (Tümel) Maksatlar

Küllî maksatlar, hükümler konulurken Şâri’nin gözettiği tümel ilkelere dir. Genellikle toplum ve kamu maslahatını içermekle birlikte bazen birey maslahatını da içerebilirler. Bunlar nasla doğrudan bildirilebileceği gibi cüz’î naslardan tümevarım yoluyla tikelden tümele gidilerek de belirlenebilir. Bu prensipler, Kur’an normlarında mükerrer bir şekilde zikredildiğinden tümevarım yöntemiyle kolayca saptanabilir. Saptanan bu prensipler kat’î maksatları oluşturur. Bir ihtilaf durumunda da bu ilkelere başvurulur. Bu prensiplere dikkatlice bakıldığında içeriğinin genele yönelik olduğu görülür.

Klasik fıkıh usulünde bu ilkelere zamanla belirlenmiş, cüz’î meselelerde içtihat edilirken bu prensiplere başvurulmuştur. Buna da kıyas adı verilmiştir. Ancak buradaki kıyas, bilinen bir meseleyi diğer meseleye eşleştirme olmayıp genel küllî kaideleri ve mefhumları ifade etmek anlamında kullanılmıştır. Klasik eserlerde “Bu mesele kıyasa aykırıdır,” denildiğinde kastedilen mana, küllî kaidelere uygun olmadığıdır. Yine, usul kaidesinde “Kıyasa aykırı olan mesele kıyasa konu olmaz,” denir.¹ Burada ilk zikredilen kıyas ilke manasında olup ikincisi bir şeyi başka bir şeye ölçme manasındaki kıyas anlamında kullanılmıştır.²

Şâri’nin küllî maksatlarından birinin teysir / kolaylaştırma olduğunu tümevarım yöntemiyle belirlemeye çalışalım. Allah (c.c), şöyle buyurur: “Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez.” (el-Bakara 2/185). Allah’ın “kolaylık ister” ifadesinden hemen sonra, “sizin için zorluk istemez” ifadesi ile tekid (vurgulama) elde edildikten sonra ayetin bu manaya delalet derecesi nassa (kesinliğe) yaklaştırmıştır. Yine, “Din hususunda size hiçbir zorluk yüklememiştir.” (el-Hacc 22/78) ayeti de yukarıdaki nasları açıkça desteklemektedir. Hz. Peygamber’in (s.a.v) şu hadisleri de manayı güçlendirmektedir: “Hoşgörü ve Hanîflik üzere gönderildim; (Buhârî, 1985, s. 109 (No. 287)) Bu din kolaylıktır, zorluk değildir.” (Buhârî, 1998, “İman”, 29; Nesâî, 1999, “İman”, 28) Muaz b. Cebel (ö. 17) ve Ebu Musa el-Eşâri’yi (ö. 42) Yemen’e gönderirken söylediği “kolaylaştırın, zorlaştırmayın,” gibi hadisler, (Buhârî, “Edep”, 80; Müslim, 1998, “Cihat”, 5) bu ayetlerle birlikte değerlendirildiğinde, hukukun gayelerinden birinin “kolaylaştırma” olduğunu tümevarımla anlamak mümkün olur. Çünkü bu konudaki delillerin tamamı tekrar eden genel prensipler olup hepsinin de Şâri’ye nispeti kesindir (İbn Âşûr, 2011, s. 181). Böylece “kolaylaştırma” ilkesinin küllî bir maksat olduğu tespit edilebilir.

b. Cüz’î (Tikel) Maksatlar

Cüz’î maksatlar, hükümler konulurken belli bir normda veya meselede gözetilen tikel maksatlardır. Genellikle bireylerin maslahatlarından oluşmakla birlikte bazen kamu maslahatını da barındırabilir. Tikel maksatların tespiti zor değildir. Çünkü fıkıh eserlerinin önemli bölümü bu tikel meselelerden ve bu meselelerin delillerini oluşturan âhâd haberlerden oluşur. Nitekim her bir fikhî mesele benzeriyle değerlendirilip tikel bir ilke elde edilebilir. Bu ilkelere klasik usulde olduğu gibi fikhî cüz’î meseleleri için kullanılmakla birlikte Şâri’nin her bir meselede tikel maksadını belirlemede de faydalanılabilir. Yeni bir tikel olay meydana geldiğinde şeriatta nass veya nassa dayalı içtihat bulunmadığı durumda Şâri’nin bu olaya nasıl bakabileceğini tikel ilkelere ile belirleyebiliriz.

Cüz’î maksatlar, yani tikel ilkelere bazen tümel kaidelere dönüşebilir. Rasulullah’ın (s.a.v) “Zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur,” (Malik, 1997, “Kada”, 26; İbn Mâce, 1999, “Ahkâm”, 17) hadisi bu duruma örnek verilebilir. Zira zarar ve karşılık olarak zarar vermenin yasak oluşu, hukukun tikel olaylarında ve

¹ ما ثبت على غير القياس - أو على خلاف القياس - فغيره لا يقاس عليه

² Kaidenin açıklaması ve örneklendirmesi için bkz. Âlû Burnû, Mevsûatu’l-Kavâidu’l-Fıkhiyye, 2003, s. 9/91.

tümel kaidelerinde yaygın bir şekilde yer alır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*O kadınları, haklarına tecavüz ederek zarar verecek şekilde tutmayın.*” (el-Bakara 2/231). Cana, mala, namus ve şerefe tecavüzün, gaspın, zarar vermek ve karşılık olarak zarara uğratmak anlamındaki bütün durumların yasaklanması bundandır (İbn Âşûr, 2011, s.182). Şüphesiz bu hukukun hedeflediği küllî bir maksat olup tikel olan zararın tümele doğru evrilmesidir.

C. Makâsıdın Çeşitleri

İbn Âşûr’un gayeleri ele alırken varmak istediği bir diğer önemli taksimat ise “hakiki, örfi ve vehmî” gayelerdir. O, gerçek maksatların itibar edilebilecek vasfa sahip olduğunu, bu maksatların kanun koyucu tarafından gözetildiğini ve toplum nizamına uygun olduğunu belirtir.

İbn Âşûr’un genel örfi maksatlarla kastettiği ise insanlar tarafından fiilen tecrübe edilmiş ve faydalı olduğu ispat edilmiş maksatlardır. O, örfi manaları Şâri’nin gayelerine uygun olan insanların tecrübesiyle de kesinleşmiş maksatlar olarak görür. Vehmî manalar ile de insanların farkında olarak ya da olmayarak kapıldıkları gerçek dışı şeyleri işaret etmiştir.

1. Gerçek Maksatlar (El-Ma’âni’l-Hakikiye)

İbn Âşûr’göre hakiki (gerçek) maksatlar, adaletin faydalı, hakları çiğnemenin veya tecavüz etmenin zararlı, zalime engel olmanın toplum düzeni için faydalı olduğunu bilmektir. Yine, ona göre akl-ı selimle hareketin umumi bir yarar sağlayacağını veya zarar vereceğini harici bir delile ihtiyaç duymadan anlaşılmasına gerçek maksatlar denilebilir. (İbn Âşûr, 2011, s.191)

İbn Âşûr bu konuyu ele alarak dolaylı da olsa hüsün- kubuh konusuna temas etmiştir. Nitekim Mu’tezile’de insan, vahiy inmeden önce de aklıyla doğru ve yanlış bilecek, neyin sevap neyin günah olabileceğini kavrayacak yapıdadır. İbn Âşûr bu görüşe yakın bir ifade kullanarak insanların selim akıl ile maksatları tespit edebileceğini söyleyerek Mu’tezile’ye bir adım yaklaşmıştır. Zira ona göre akılla tespit edilecek gayeler, hakiki maksatlardır. (İbn Âşûr, 2011, s. 192) O, akılla tespit edilen maksatların gerçek maksatlar olduğunu ve dini gayelerden sayılacağını belirtmiştir. Ancak o, akl-ı selim ile tespit edilen maksatlara mükelleflerin uyup uymayacağı hakkında bir şey söylememiştir. Fakat onun akl-ı selimle tespit edilen maksatların şer’i maksatlar olduğu yönündeki ifadesine bakılırsa bunlara uymanın dini bir sorumluluk yüklediği görüşünde olduğunu söyleyebiliriz.

2. Genel Örfî Maksatlar (El-Ma’âni’l- Örfiyye’l- Âmme)

İbn Âşûr genel nitelikli örfî maksatları şöyle tanımlıyor: Toplumun genelinin yararına uygun olduğu tecrübeyle sabit olmuş, gönüllerin de aşına olduğu ve hoş bulduğu tecrübelerdir. (İbn Âşûr, 2011, s. 193-194) Ona göre iyiliğin Müslümanlar tarafından uygulanması, gerektiğinde suç işleyeni cezalandırmanın, suçluyu suça yönlendirmekten alıkoyacağı, aksi durumdaysa bunlara aykırı olan sonuçlar doğuracağını bilmek genel örfî maksatlara örnek verilebilir.

İbn Âşûr genel nitelikli örfî maksadların taksimatını yaparken fıkıh usulündeki örf anlayışını benimsemiş ve toplumun kabul ettiği faydalı örfî uygulamaların dinin maksatlarından sayılabileceğini söylemiştir. Ayrıca bu örfî maksatlara bazı şartlar getirerek kat’îliği de yakalamak istemiştir. Gerçek ve örfî maksadların kat’îlik kazanması için, illet bahsinden esinlenerek usulcülerin illet için koydukları şartları örf için ileri sürmüştür.

- **Sübut:** Bu örfî maksatların kat’î veya kat’îliğe yakın bir zann ile sabit olması.
- **Zuhur:** İslam hukukçularını ihtilafa düşürmeyecek derecede net- açık olması ve karışıklığa neden olmaması.
- **İnzibat:** Kurala bağlanabilirlik, mananın lafzı aşmayacağı gibi geride de kalmayacağı kabul edilen bir sınırı olması.
- **İttirâd** (süreklilik/düzenlilik): lafzın manasının yer, bölge, millet, kabile ve zamanın değişmesiyle değişiklik gösteren nitelikte olmaması.

İbn Âşûr’a göre bu maksatlar, yukardaki şartları sağladığı takdirde İslam hukukunun gayeleri olduğuna dair kat’î bilgi ifade eder. O, insanların kuruntularını, evhamlarını, kişilerin kapıldıkları reel hayatta bulunmayan gayeler olarak tanımlamıştır. Ona göre İslam hukukçusu evhamlar ve kuruntular dairesine düşmemeye gayret etmeli; imgelemler onu yanlışla sürüklememelidir. Zira hukuk ya gerçek ya da örfî maksatlara dayanır. (İbn Âşûr, 2011, s. 194)

II. Maslahat Kavramı ve Kısımları

Maslahat kavramı sözlükte “nizamlı, düzgün, doğru, eksiksiz olma, iyilik ve uygunluk” gibi manalara gelen salah kelimesinden türetilmiştir. (İbn Manzur, ty. md. “slh”; Zebîdî, 1994 md, “shl”) İstilah olarak maslahat, insanlar için yararın gözetilmesi, zararın ise defedilmesidir. Şâri’ nihai hedefi faydanın celbi, zararın bertaraf edilmesi olduğundan diğer bütün maslahatlar bu gayeleri gerçekleştirmek üzere konulmuştur. Önemine binaen

İslam hukukçuları maslahat kavramı etrafında çok farklı tanımlamalara gitmişlerdir. Maslahat kavramını doğru anlamamız için tanımları sıralamamız uygun olacaktır.

İbn Âşûr maslahat kavramını şu şekilde tanımlamıştır: Maslahat, kendisinde daha üstün bir salah (iyilik) bulunan yararlıdır. Bu manada kelimenin kökünden ziyade bulunduğu yerin adını gösteren “mef’ale” sığasından türetilmiştir. Bu sığadaki mekân anlamı mecazidir. (İbn Âşûr, 2011, s. 213) Bu anlamlardan hareketle maslahatı, “kendisiyle iyiliğin (salahın) doğduğu fiil” diye tanımlamak mümkündür. Diğer bir ifadeyle toplum ve fertler için sürekli veya baskın olan faydadır.

İmam Gazâlî maslahatı şöyle tanımlamıştır: “Maslahat, esasında yararın sağlanması veya zararın defedilmesinden ibarettir. Fakat şer’î maslahat bu değildir. Çünkü yararın sağlanması ve zararın defedilmesi, insanların maksatlarıdır. İnsanların salahı, maksatlarına erişmektedir. Bizim maslahattan kastettiğimiz, şeriatın maksatlarını muhafaza etmektir. (Gazâlî, ty. s. 2/481) İslam hukukunun koruduğu temel maslahatlar ise, din, hayat, akıl, nesep ve maldır. Bu beş temel esasın korunması zaruret derecesindedir.” (Gazâlî, ty. s. 2/482) Gazâlî bu açıklama ile şeriatın temellerini oluşturan maksatların korunmasını maslahattan görmektedir. Bu da Gazâlî’nin hukuk normlarının uygulanması ile kanun koyucunun maslahatlarının korunduğu görüşünde olduğunu ifade ediyor.

Adududdin el-Îcî (ö. 706) ise maslahatı: “Maslahat lezzet ve onun türevleri, mefsetet ise elem ve onun türevleridir. Her ikisi de nefsi ve bedenidir, dünyevî ve uhrevîdir. (Îcî, 2000, s. 320) Çünkü akıllı kişi, maslahatı seçer, mefsetedi bırakır”, şeklinde açıklamıştır. (Îcî, 2000, s. 324)

Şatibi’ye gelince o maslahatı beşerin hayatını idame ettirmesi, insandaki akli ve fitri melekelerin muhafaza edilmesi, insanın dünyevi ve uhrevi yararlarının korunması şeklinde tanımlamıştır. O, bu yararların zahmetsiz elde edilmediğini ve insanlık tecrübesinin de bunu izhar etmesi sebebiyle bunları korumanın gerekli olduğunu ifade eder. Nitekim şeriat yararın fazla olduğu yerlerde yararın teminini emretmiş ve zararın az olduğu yerlerde ise zararı yok saymıştır. Yine, şeriat zararın fazla olduğu durumlarda zararın kaldırılmasını emretmiş ve az yararı yok hükmünde saymıştır. Bu nedenle şer’î hükümlerin gayeleri olan maslahatlar mutlak olup evrensel nitelik taşımaktadır. (Şatibi, 1997, s. 2/44-46)

Şatibi’ye göre hükümlerde maslahatın tespiti, sadece dünyevi yararların teminine yönelen arzu ve isteklere göre değil, dünyevi hayatın ahiret hayatı için var olduğu gerçeği göz önüne alınarak tespit yapılmalıdır. Zira şer’î hükümler insanları arzu ve isteklerden uzaklaştırarak Yüce Allah’a kulluk yapmalarını sağlamak için konulmuştur. Nitekim ayeti kerimede: “Eğer gerçek, onların arzularına uysaydı gökler, yer ve içlerindeki her şey bozulurdu; aslında biz onlara kendilerini şerefli kılacak bir şey getirdik ama onlar kendilerini şerefli kılacak şeyden yüz çeviriyorlar.” buyrulmuştur. (el-Mü’min, 23/71) Akl-ı selimle hareket eden insanlar İslami hükümler vazedilmeden önce de yararın temini için çoğu defa nefsi arzularının bazılarını terk etmişlerdir. Ancak meselenin tamamen açıklığa kavuşması, bu hayatın ahiret için yaşanması gerektiği ve insanların bundan sorumlu tutulması ilahi hukukun indirilmesiyle birlikte gerçekleşmiştir. (Şatibi, 1997, s. 2/44-46; Boynukalın, 1998, s. 88)

Şatibi’nin yukarıdaki ifadesiyle maslahatın dünyevi ve uhrevi olduğunu anlıyoruz. İbn Âşûr, Şatibi’den farklı olarak maslahat mefhumunu açıklarken dünyevi ve uhrevi diye ikili bir ayrıma gitmemiştir. Şatibi’nin aksine maslahatları sadece dünyevi bazda değerlendirmiştir. Zira ona göre maslahat, insanların ictimai düzenini sağlayan faydalar silsilesidir. Özetle İbn Âşûr hukuku dünya hayatıyla sınırlamıştır.

A. İhtiyaç Açısından Maslahatlar

Hicri beşinci asırla birlikte maslahat ıstılahî olarak usulcüler tarafından temellendirilmiştir. Özellikle de İmam Cüveynî ve Gazâlî maslahatı tanımlayıp farklı taksimat yapmışlardır. İmam Cüveynî ilk taksimatı “Burhan” adlı eserinde gerçekleştirerek maslahatı gayeleri ve gerekliliği açısından zarûrî, hacî, vacip olan güzel ahlak, mendup olan güzel ahlak ve ta’abbudî olmak üzere beşli bir taksimata gitmiştir. (Cüveynî, h.1400, s. 2/923)

Yukarıdaki taksimatı Gazâlî üç başlık altında işlemiştir. Bunlardan mendup ahlakı vacip ahlak içerisinde yer vermiştir. Böylece Gazâlî maslahatı: Zarûriyat, hâciyat, tahsîniyat olmak üzere üç kısma ayırmıştır. (Gazâlî, ty. s. 2/481; Gazâlî, 1971, s. 161-208) Gazâlî’nin bu taksimatı genel kabul görmüştür. Modern dönemde gelen İbn Âşûr da bu taksimatı aynen kabul ederek şöyle açıklamıştır. “Maslahatın türlerini açıklamaktan maksadımız, Şâri’nin gözettiği çeşitli yararların çoğunu bilmek, bu bilgimizle söz konusu maslahat türlerinden küllî şekillere dair yakîn (kesin bilgi) elde etmektir. Şâri zamanında karşılaşılmayan bu olayları, o küllî şekiller kapsamına nasıl ele alacağımızı öğrenerek onlar hakkında küllî maksatlar içinde belirlenenlerin benzeri hükümlerini veririz ve bu konuda İslam’a uygun normlar ortaya koyduğumuza dair kanaat sağlarız.” (İbn Âşûr, 2013, s. 233)

1. Zarûrî Maslahatlar

Zarûrî maslahatlar, toplum ve bireylerin varlığı ve düzeni için zaruri olan ve kaybedildiğinde sosyal toplum düzeninin bozulacağı ve hayatın alt üst olacağı ihtiyaçlardır. Bu maslahatların zarûrî olduğu konusunda birçok

delil vardır. (Bkz. Yusuf Âlim, 1994) Bu delillerin bir kısmı küllî- tümel iken bir kısmı da cüz'î- tikel deliller olup manevi tevatürle sabittirler. Gazâlî, İbn Hâcib, Şatıbi ve İbn Âşûr'un da içerisinde olduğu âlimler, (Şatıbi, 1997, s. 2/18-20) din, can, akıl, mal ve neslin korunmasını zarûrî maksatlardan saymışlardır. (İbn Âşûr, 2011, s. 232) İbn Âşûr Müslüman bireylerin korunması için bu maslahatları önemli görür ve bu beş maksadı şöyle açıklar.

- **Canın korunması:** Bu maslahat toplum ve fert olarak canın teleften muhafazasını ifade eder. Zira toplum, tek tek fertlerden meydana gelmiştir. Her bireyde ve toplumda kamu nizamının bir kısmının sağlandığı özellikler vardır. Toplum fertlerden oluştuğundan can toplumun en küçük parçasıdır. Bu parçayı korumak toplumu korumaktır. İşte bu nedenle kısas meşru kılınmış, intihar haram kabul edilmiş, insan öldürmek büyük günahlardan sayılmıştır.
- **Aklın korunması:** İnsanların akli melekelerinin korunmasıdır. Çünkü akli melekelerin bozulması, tasarruf iradesinin disiplinsizliğinden dolayı geniş çaplı bir fesada sebep olur. Akli melekelerin bozulması bireyleri ve toplumları birbirine düşürür. Şâri'nin eroinden, içkiden, öfkeden ve akli bilfiil örten içecek ve yiyecekten kaçınılmasını emretmesi bundan dolayıdır.
- **Malın korunması:** İnsanların mallarını telef olmaktan, Müslümanlardan diğer milletlere milli servetin karşılıksız veya haksız olarak aktarılmasından ve dokunulmazlığı bulunan malların haksız şekilde zimmete geçirmek gibi durumlardan malları korumaktır. Haksız şekilde para kazanma, kumarın ve faizin yasaklanması, hırsızlık suçunda had cezasının uygulanması, birey ve toplumun maddî çıkarını korumak gibi yasaklar bu gayeyi korumak amacıyla hükme bağlanmıştır.
- **Nesep ve neslin korunması:** İnsan neslinin genetiğini ve dna'sını korumak ve devamını sağlamaktır. Ailenin yaşesi, çocukların nafaka, terbiye, sağlıklı yaşam, beden ve aklın tam gelişimini sağlama, neslin korunması kuralına dâhildir.

İbn Âşûr ırzın korunmasının zarûrî maslahatlardan sayılmasına karşı çıkıp ırzın bunu hâci maslahatlardan saymıştır. Yine, İbn Âşûr nesebin korunmasını zaruri maslahatlardan çıkarıp hâci maslahatlara dâhil etmiştir. (İbn Âşûr, 2011, s. 236)

İbn Âşûr, klasik usulcülerini zarûrî maslahatları gerektiği kadar araştırmayıp fazla tafsilata da gitmedikleri için eleştirmiştir. Ancak zarûrî maslahatlar insanlığın ortak değeri ve ihtiyacı olduğu için usulcüler çok fazla araştırma gereği hissetmemişlerdir. Zira bu ihtiyaçlar insanoğluna iç güdü olarak verildiğinden insanlık tarihi boyunca bu hususlara genelde dikkat edilmiştir. Zaman zaman bu beş maslahatın tehlikeye düştüğü durumlar olmuştur.

2. Hâcî Maslahatlar

Şatıbi, hâci maslahatlar hakkında şunları söylemiştir: Hâci maslahatlar zorluğun ve meşakkatin kaldırılmasında ihtiyaç duyulan maslahatlardır. Eğer dikkate alınmaz ise mükellefler zamanla güçlük ve zorluğa düşebilirler. Ancak bu maslahatların kaybedilmesi durumunda umumi maslahatların kaybında olduğu kadar bedeli ağır değildir. (Şatıbi, 1997, s. 2/21)

İbn Âşûr, hâci ihtiyaçların gözetilmediği takdirde toplumsal düzeninin bozulmayacağını, fakat toplum düzeninin sağlıklı ve düzgün de işlemeyeceği maslahat türü olarak açıklar. Diğer bir ifadeyle Müslümanların yararlarını sağlamak, iş ve ticaretlerini güzel bir şekilde devam ettirmek için ihtiyaç duydukları yararlardır. Hâcî maslahatlar zarûrî maslahatların derecesine ulaşamamıştır. Nitekim hâci maslahatların varlığı veya yokluğu toplum hayatını toptan sarsacak nitelikte değildir.

Yine, İbn Âşûr göre hâci maslahatlar, zarurî maslahatların tamamlayıcısı konumundadırlar. Hukukun uygulanması kastıyla bazı yanlış götüren kötü fiillerin yasaklanması da hâci maslahatlardan sayılabilir. (İbn Âşûr, 2013, s. 231) Yine, ona göre hâci maslahatlar zarûrî külliyat içerisine girmektedir. Fakat bunlar zarûrî maslahat derecesine ulaşmamışlardır. Kur'an ve sünnetteki nasların hukuki norm ihtiva etmesi ve hâci yararlarla ilgilenmesi, bu maslahatları zarûrî gayelere yaklaştırmıştır. Bu nedenle bazılarının çiğnenmesi halinde had cezaları konulmuştur. Kazif cezası bu türe örnek verilebilir. (İbn Âşûr, 2011, s. 237)

3. Tahsîni Maslahatlar

Tahsîni maslahatlar toplumun temel zaruri ihtiyaçları dışında kalan maslahatlardır. Bu yararlar, başka milletlerin gözünde İslam toplumunun itibarını artıracak veya Müslümanları güzel gösterecek yararlardır. Bu yararlar ile İslam ümmetine katılma isteği veya yakınlaşma arzusu artar. İnsanlığın refah ve insana yakışır yaşamın tamamlayıcı unsurları bu yararlarla gerçekleşir.

İbn Âşûr maslahatların taksimatında klasik dönemi harfiyen takip etmiş, zarûrî, hâci ve tahsîni şeklindeki ayrıma uymuş, bu konuda özgün bir taksimata gitmemiştir.

B. Ümmet Açısından Maslahatlar

İbn Âşûr maslahatın klasik dönemdeki ayrımını aynen aktardıktan sonra maslahatları toplumun genelini veya belli bireyleri ilgilendiren şeklinde bir taksimata tabi tutmuştur. Bütün insanları veya belli bireyleri ilgilendirmesi açısından maslahatı genel (maslahatü'l-âmme) ve özel (maslahatü'l-hâssa) olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Hukukçuların terminolojisine göre, genel maslahat ümmetin tamamını veya çoğunluğunu ilgilendiren maslahatlardır. Özel maslahat ise bunun dışında kalan ve genelden ziyade şahısları veya belli grupları ilgilendiren maslahatlardır. (İbn Âşûr, 2011, s. 242)

1. Genel Maslahatlar (el-Mesâlihü'l-Âmme)

İmam Gazâlî maslahatı, genel ve özel diye iki kısma ayırıp genel maslahatı şu şekilde tanımlamıştır. Genel maslahat, insanı diğer varlıklardan ayırarak sadece arzu ve isteklerine göre hareket etmesini engelleyen ve belli bir nizam ve sistem dairesinde ahlak ve takva değerlerine göre hareket etmesini sağlayan yararlardır. (Gazâlî, 1964, s. 99)

İbn Âşûr ise genel maslahatları, kamu yararı olarak görmekte olup şöyle bir tanım yapmıştır: Müslümanların hepsini veya genelini ilgilendiren ve onlar açısından salâhı bulunan yararlardır. Bu nedenle bireysel yararlar ancak Müslüman topluluğun üyeleri olmaları yönünden bakılır. İbn Âşûr Müslümanların tamamını ilgilendirmesi nedeniyle zarûri ve hâci maslahatların bazılarını genel maslahatlardan kabul eder ve buna şu örneği verir. Malların gereksiz yere yakılması veya denize atılmak suretiyle telef edilmesi bu türdür. Zira bu malların elde tutulmasında fayda ve maslahat vardır. Öyle ki, bu mallardan faydalanma ihtiyacı duyanlar, onları meşru yollarla elde edebilirler. Çünkü denize atılan veya yakılan mallar genelin maslahatını ortadan kaldırır. (İbn Âşûr, 2013, s. 196).

2. Özel Maslahatlar (el-Mesâlihü'l-Hâssa)

İmam Gazâlî, özel maslahatları “her bir hüküm veya meselede bulunan hikmet” şeklinde açıklar. (Gazâlî, 1964, s. 99) İbn Âşûr ise her bir fiilde bireylerin yararlarının bulunduğu özel maslahatlar diye tanımlamıştır. Ona göre fertlerin ıslah edilmesiyle toplumlar da ıslah edilmiş olur. Bu sebeple özel maslahatlarda öncelikle fertler dikkate alınıp toplum ikinci planda kalır. Diğer bir ifadeyle özel maslahat, bir tek ferdin veya az sayıdaki bireylerin yararını oluşturan maslahatlardır. Bireyler arası ilişkiler, yani muâmelâtla ilgili hukuk normları, bu tür yararların korunmasını üstlenmiştir. Nitekim Kur'an'ı kerimdeki hukuk normlarının önemli bir kısmı, sünnetteki hadislerin ise çoğunluğu özel maslahatlarla ilgilidir. Malını gereksizce keyfi savuran kişinin harcama rûştüne dönene kadar mal tasarrufu konusunda hacr edilmesi, özel maslahata örnek verilebilir. (İbn Âşûr, 2011, s. 214)

C. Sübutiyet Açısından Maslahatlar

İbn Âşûr yararların sağlanması, zararların defedilmesi açısından ihtiyaç duyulan maslahatları kat'î, zannî ve vehmî olmak üzere üçlü bir ayrıma gitmiştir. İbn Âşûr, bilgi teorisinden yola çıkarak maslahatların tespit edilmesindeki kesinlik seviyelerini ifade etmek için böyle bir taksim yapmıştır. Ona göre her bilgi ya kat'îlik ya zannîlik ya da vehmî içerir. Yine, o açık belirtilen maslahatları kat'î, kapalı belirtilen maslahatları zannî, şayet hiç belirtilmemişse vehmî olarak adlandırmıştır.

1. Kat'î Maslahatlar

İbn Âşûr'a göre hukuk normuna dayanak olan nasların zahir ve muhkem delaletlerinden çıkarılan açık ve net maslahatlara kat'î maslahatlar denir. O, bir maslahatın kat'î olmasını iki yönden ele almaktadır. Bunlardan ilki, maslahatın Müslümanlar için zarûri olması, ikincisi Kur'an veya hadis naslarında açıkça belirtilmesidir. Kat'î maslahatlar zahir ve nass niteliği taşıyan ayetler, akli selim düşünebilen insanların ittifak ettiği prensipler ve istikra (tümevarım) ile belirlenebilen maslahatlardır. (İbn Âşûr, 2013, s. 241)

2. Zannî Maslahatlar

İbn Âşûr, zannî maslahatları iki kısma ayırmaktadır. Bu iki kısımdan ilkinin akılla bilinebileceğini söyler. Buna örnek olarak da Kayrahan şehrindeki anarşinin yayıldığı dönemde insanlar meskûn bölgedeki evlerinde bekçi köpekler edinmeye başlamıştır. Evinin güvenliği için Ebu Muhammed b. Zeyd de köpek edinmiştir. Kendisinin âlim olması nedeniyle bazıları ona “İmam Malik meskûn yerde köpek edinilmesini mekruh görüyor” şeklinde iğneli bir söz söylemişlerdir. O da “İmam Malik böyle bir zamanı görseydi, evinin kapısında köpek değil belki bir aslan bağlardı” cevabını vermiştir. İbn Âşûr bu tarz maslahatların akılla bilineceğini söylemiş fakat ispatı kesin olmadığından zannî maslahattan saymıştır.

Ona göre ikinci kısım zannîlikle nitelenen maslahatlardır. Örneğin “Hâkim, öfkeli olduğu sırada hüküm vermesin,” (Buhari, 1999: “Ahkâm”, 13, no:7158) hadisi böyle bir delildir. Hadiste geçen meseledeki maslahatın zannî maslahat saymasının sebebi hâkimin öfkeliyken hüküm irat etmesinin maslahata ters olmasıdır. Ancak

buradaki maslahatın tam olarak ne olduğu ve hangi gayeyle söylendiği Şâri tarafından kat'î nass ile bildirilmediğinden kat'î maslahatlardan sayılmamıştır.

İz bin Abdüsselam Zannî maslahatların delil olabileceğini ve kendileriyle amel edilebileceğini söylemiştir. İbn Âşûr zannî maslahatları delil saymakla birlikte tek başına yeterli görmemiştir. (Korkut, 2021, s. 425)

3. Vehmî Maslahatlar

İbn Âşûr vehmî maslahatları, ilk akla geldiğinde salah ve güzellik olduğu düşünülse de dikkatli bir şekilde incelendiğinde aslında zarar olduğu anlaşılan yararlar olarak tanımlamıştır. Haşhaş, afyon kokain ve eroin gibi uyuşturucuları kullananların hoşlarına gitmesi bunların faydalı olduğunu gerektirmez. Bu maddelerin zararı bilinmeden sadece etkisine bakılarak hoşla gidilebilir. Fakat dikkatli bir araştırmadan sonra bunların fayda sağlamadığı ortaya çıkar. Yine, ayetteki “Sana içki ve kumarı sorarlar. De ki içinde, hem büyük günah(zarar) ve hem insanlara bazı faydalar vardır. Günahları (zararları)ise faydalarından daha büyüktür,” (Bakara, 2/219) içkinin bazı hastalıklara iyi geldiği vehmine kapılarak onun yararlı olduğu sanılabilir. Fakat biraz araştırma ve düşünme sonucunda zararlı olduğu ortaya çıkar. (İbn Âşûr, 2011, s. 243)

Sonuç

Maslahat ve makâsîd modern dönemde çok kullanılan kavramlardır. Bu kavramlar klasik dönemde birkaç kısma ayrılmıştır. Modern dönemle birlikte bu iki kavramın kısımları üzerine ilk eser veren İbn Âşûr'dur. İbn Âşûr makâsîdâ klasik dönemden farklı bakmıştır. Bu delile yeni bir içtihat yöntemi olarak baktığından maslahat ve makâsîdın kısımlarını da bu bakış açısına göre ele almıştır. Klasik dönem maslahat taksimatını aynen aktarmış ve küllî beş maksada yer vermiştir. Ancak kendisi buna ek olarak makâsîdî ispat edilebilme yönünden kat'î ve zannî olarak ikiye ayırmıştır. Bunu yapmasının nedeni de kendisinin usule alternatif kat'î bir içtihat yöntemi kurma çabasıdır. Bunun yanında makâsîdî akılla veya örfle tespit edilebilme yönünden gerçek maksatlar ve genel örfî maksatlar şeklinde tasnif etmiştir. İbn Âşûr'un makâsîdî hakiki ve örfî diye ayırması dini maksatların insanların ortak aklıyla tespit edilebileceği tezi yatmaktadır. Ayrıca o, maksatları tümel(küllî) ve tikel(cüz'î) diye ayırarak mantıksal bir ayrıma gitmiştir.

İbn Âşûr maslahatları taksim ederken klasik usulde kabul edilen zaruri, hâci ve tahsîni sınıflandırmasını aynen almış fakat bu taksimatla yetinmemiştir. Maslahatları insanların geneline veya bir kısmına hitap etmesi yönüyle ele almış genel ve özel maslahatlar olarak incelemiştir. Bir de maslahatların varlığına ve sübutiyetine yönelik kat'î, zannî ve vehmî ayırımına gitmiştir. Böylece maslahatların varlığını belli bir derecelendirmeye ve tasnife tabi tutulmuştur. İbn Âşûr'un makâsîd ve maslahatı taksim etme mantığının özünde onu bir ilim dalı ve içtihat yöntemi haline getirme arzusu yatar. Kendisi bunu eserinin başında ve birçok yerinde mükerrer bir şekilde zikreder. Onun bu gayreti makâsîdın geliştirilmesi açısından önemlidir. Ancak onun maslahat ve makâsîd kavramlarını daha çok reel hayatla ilişkilendirmesi ve makâsîdî usul ilminin yerine ikame etme çabası düşünülmesi gereken bir husustur. Zira bu düşünce, birçok metodolojik sorunu beraberinde getirebilir. Buna örnek olarak Şâtîbi maslahatın dünyevi ve uhrevî olduğunu ifade ederken İbn Âşûr, Şâtîbi'den farklı olarak maslahat mefhumunu açıklarken dünyevi ve uhrevî diye ikili bir ayrıma gitmemiştir. Şâtîbi'nin aksine maslahatları sadece dünyevi bazda değerlendirmiştir. Zira ona göre maslahat, insanların ictimai düzenini sağlayan faydalar silsilesidir.

KAYNAKÇA

- Âlim, Yusuf. (1994). Makâsîdu'l-Âmme liş-Şeriatî'l-İslamiyye. Herndon: Mahadu'l-Âlemi li fikri'l-İslami.
- Atiyye, Cemaluddin. (2008). Nahve Tef'ili'l-Makâsîdî's-Şeria. Herndon: Mahadu'l-Âlemi li Fikri'l-İslami.
- Aynî, Mahmud bin Ahmed. ty. el- Binaye fi Şerhi'l-Hidaye. Dimaşk: Dar'ul-Fikr.
- Âlû Burnû, Ebu'l-Hâris el-Ğazzî Muhammed Sıdkî bin Ahmed bin Muhammed. (2003), Mevsûatu'l-Kavâidu'l-Fıkhiyye (Beirut: Müessesetü'r-Risâle.
- Boynukalın, Ertuğrul. (1998). İslam hukukunda Gaye Problemi (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul: M.Ü.S.B.E.
- Buhari, Muhammed bin İsmail. (1985) el-Edebü'l-Müfred. yay. Kemal Yusuf el-Hut, Beirut: y.y.
- (1999). el-Cami'us-Sahih(Sahîhu'l-Buhârî). Riyad: Dar'us-Selam.
- (1998). el-Cami'us-Sahih (Sahîhu'l-Buhârî). ed. Ebu Suheyb el-Karmî. Riyad: Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye.
- Buti, M. Said Ramazan. (1986). Davabitu'l-Maslaha fi Şeriatî'l-İslamiyye. Beirut: Daru'l-Fikir.
- Cüveynî, Ebu'l-Meali Abdulmelik bin Abdullah. (h.1400). el-Burhan fi Usuli'l-Fıkh. Kahire: Dar'ul-Ensar.
- Çinar, Fatih. (2021). “Zarûrî Küllî Makâsîdın Tertibi Problemi Üzerine Bir İnceleme”. Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 25/1. (15 Haziran 2021). 115-137.
- Çinar, Fatih. (2020). “Zarûrî Küllî Maslahatların/Makâsîdın Adedi Üzerine Bir Değerlendirme”. İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 18/36. (Ekim 2020). 49-73.
- Darimi, Abdullah b. Abdurrahman. (1987). Sünen-i Darimi. Kahire/Beirut: Dar'ur-Reyyan/Daru'l-Kitabi'l-Arabi.
- Darukutnî, Ebu Hasen Ali b. Ömer b. Abdullah. ty. Süneni Darukutnî. Beirut: y.y.
- Ebu Davud, Süleyman Eş'as. (1995). Sünen-i Ebu Davud. Sayda/Beirut: Mektebetü'l-Asriyye.
- Enes bin Malik, Ebu Abdullah Malik bin. (1997) el-Muvatta. Beirut: Daru'l-Garbi'l-İslami.
- Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed. (1964). Fedaihu'l-Batıniyye. Kahire: y.y.
- Fâsi, Allâl el-. (1993),Makâsîdu's-Şerî'a ve Mekarimuhâ. Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslami.
- Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed. ty. Mustasfa. thk. Hamza Hafız, Medine.
- Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed. (1971). Şifâu'l-Galil fi Beyani's-Şebehi vel-Muhil ve Mesaliku't-Ta 'lil. thk. Hamdi el-Kebîsi Bağdat: Matbaatu'l-İrşad.
- Haseni, İsmail. (1995). Nazariyyetu'l-Makâsîd inde Tahir b. Âşûr. Herndon: Mahadu'l-Âlemi li fikri'l-İslami.
- Haçkalı, Abdurrahman. (2010). “İlgili Literatür Çerçevesinde Makâsîd İctihadının Tarihsel Seyri”. Makâsîd ve İctihad. ed. Ahmet Yaman. İstanbul: Yediveren Yayınları, 259-304.
- Şâtibi'de Makâsîd ve Fıkh Usûlü. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.
- “el-Muvâfakât'ın Fıkh Usûlü Geleneğinde Takip Edilmemiş Olması Üzerine”. İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi 15 (2010), 371-384.
- Hâkim, Ebu Abdullah en-Nisâbüri. (1407/1987). Müstedrak ala's-Sahîhayn. Haydarabad: Daru'l-Marifet.
- el-Hâdimî, Nureddin bin Muhtâr. (1998). el-İctihâdü'l-Makâsîd Hücciyetuhu Davâbituhu Mecâlâtuhu. Katar: Vezâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslamiyye.
- Hırzullah, Abdulkadir. (2007).Davâbitu İ'tibari'l-Makâsîd fi Mecâli'l-İctihad ve Eseruha'l-Fıkhî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- Işıktaç, Yasemin. (2006). Hukuk Felsefesi. İstanbul: Filiz kitabevi.
- İbn Âşûr, M. Tahir. (2013). İslam Hukuk Felsefesi. çev. Mehmet Erdoğan ve Vecdi Akyüz. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- İbn Âşûr, M. Tahir. (2011/1432). Makâsîdu's-Şeriatî'l-İslamiyye. Beirut: Daru Lübnan Littibaa ve'n-Neşr.
- İbn Âşûr, M. Tahir. (1988). Eleyse's-Subhu bi- Karib. Tunus.
- İbn Hanbel, Ahmed. (1985). Müsned. Beirut: el-Mektebu'l-İslami.
- İbn Hibban, Muhammed. (1993). Sahihî İbn Hibban Tertibu İbn Beleban. yay. Şuayb Arnavut. Beirut: Müessesetü'r-Risale.
- İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed bin Yezîd el-Kızvînî. (1999) Sünenu İbn Mâce. Riyad: Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid. (1984) Sünen. yay. M. Fuad Abdalbaki. Mısır: y.y. 1954. Riyad: 1984.
- İbn Manzur, Muhammed bin Mekrem. ty. Lisânu'l-Arab. Beirut: Dâru Sadır.
- İmam, Muhammed Kemaleddin. (2011). Delilu'l-İrşâd ila'l-Makâsîd. Kahire: Merkezu'l-Furkân li'l-Ebhâs (Furkan Araştırma Merkezi).
- İcî, Adududdin. (2000). Şerhu'l-Adud. Beirut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İcî, Adududdin. ty. el-Mevakıf fi İlmi'l-Kelam. Beirut: Alemlü'l-Kütüb.
- Kavak, Özgür. (2011). Modern İslâm Hukuk Düşüncesi –Reşid Rızâ Örneği-. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Korkut, Ramazan. (2021)“Fıkıh Açısından Yakın Akriba Evliliğine Dair Klasik ve Çağdaş”. Cumhuriyet İlahiyat Dergisi (Haziran 2021) 25 (1): 409-436.
- Malik bin Enes. (1992). Muvatta. yay. M. Fuad Abdalbaki. Kahire: Daru'l-Hadis.
- Mesud, Muhammed. (1997). Halid İslam Hukuk Teorisi. çev. Muharrem Kılıç. İstanbul: İz Yayıncılık.

- Müslim, Ebu Hüseyin Müslim bin el-Haccâc el-Kuseyrî en-Nisâbüri.(1998) Sahîhu Müslim. ed. Ebu Suheyb el-Karmî Riyad: Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye.
- Müslim, Müslim b. Haccac. (2001)Sahihu Müslim. yay. M. Fuad Abdalbaki. Beyrut: y.y.
- Nesâî, Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. (1964). Süneni en-Nesâî. yay. Abdulfettah Ebu Gudde. Halep: Metbûati'l-İslamiyye.
- (1999). Süneni-n-Nesâî (el-Müctebâ mine's-Sünen). Riyad: Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye.
- Pekcan, Ali. (1999) İslam Hukuku Usulünde Zaruriyyat Hacıyyat Tahsiniyyat Meselesi. Konya: S.Ü.S.B.E.(basılmamış doktora tezi).
- Raysûnî, Ahmed. (1999). Nazariyyetu'l-Makâsîd inde'l-İmam eş-Şâtübî. Herndon: Mahadu'l-Âlemi li fikri'l-İslami.
- Rıza, Reşid. (1931). Tarihu'l-Üstazi'l-İmam eş-Şeyh Muhammed Abduh. Kahire: y.y.
- eş-Şâşî, Ebû Bekr Muhammed b. Ali Kaffal. (2007). Mehâsinu's-Şerîa fi Furûi's-Şâfiyye Kitabun fi Makâsîdı's-Şerî'a. thk. Muhammed Ali Samak. Beyrut: Dâr'ul-Kütübî'l-İlmiyye.
- Şâtübî, Ebu İshak İbrahim. (1997). el-Muvafakat. thk. Meşhur b. Hasan âli Süleyman. Hubra: Dâru İbn Affan.
- Şâtübî, Ebu İshak. (1416/1996). Muvafakat. thk. Abdullah Dıraz. Beyrut: Daru'l-Ma'rife.
- Şelebi, Muhammed Mustafa. (1981). Ta 'lilü'l-Ahkâm. Beyrut: Daru'n-Nahda.
- Şimşek, Murat Şah. (2002). Veliyyullah Dihlevi İslam Hukuk Felsefesiyle İlgili Görüşleri. Konya: Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Taberani, Ebu Cerir. (1988) el-Mu'cemu'l-Kebir. yay. Abdulmecid Selefî. B.y. Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem.
- et-Tirmizî, Hakim. (2004). es-Salâtu ve Makâsîduhâ. Kahire: Mektebetü'l-Mısriyye.
- Türcan, Talip. (2009). İslam Hukuk Biliminde Norm –Amaç İlişkisi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Türkan, Mustafa. (2018) “Makâsîdü's-Şerîa ile İlgili Eserlerde Zarûriyyâtın Tertibi Sorunu”. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 17/34. (30 Aralık 2018). 439-460.
- Yaran, Rahmi. (2014). “Cüveyni Öncesi Makasîd/Maslahat Söylemi”. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 28 (23 Ocak 2014), 93-123.
- Yılmaz, Ömer. (2010). Makâsîd Düşüncesinin Ortaya Çıkışı ve İlk Kaynakları (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Yübî, Muhammed Saad bin Ahmed. (1998).Makâsudu's-Şerî'ti'l-İslamiyye ve Alâkatuhâ bi Edilleti's-Şer'iyye. Riyad: Daru'l-Hicra li'n-Neşri ve't-Tevzi'.
- Zebidî, Murtaza. (1994). Tâcu'l-Arus min Cevâhiri'l-Kâmûs. thk. Ali eş-Şîrî. Beyrut: b.y.